

Studije

Izvorni znanstveni rad
UDK 303.1:34**Pristup metodama pravnih i društvenih istraživanja:
teorijski ili instrumentalan i praktički?**

IVAN PADJEN

Fakultet političkih nauka u Zagrebu

Sažetak

Istraživanje metoda nužno intervenira u svoj predmet. Zbog toga je prihvatljivo formulirati metodologije s izričitim instrumentalnim i praktičkim ciljevima. Takva istraživanja mogu imati više prednosti nad tradicionalnim metodologijama, koje su teorijski usmjerene te su — gotovo neizbježno — bilo filozofski naivne bilo zaokupljene više svojim filozofskim utemeljenjem nego metodama koje istražuju.

Instrumentalno i praktički usmjerena metodologija pravnih istraživanja zaokupljena je prvenstveno slijedećim pitanjima: da li pravne metode, tj. načini rasuđivanja, kako u samom pravu tako i o pravu, služe pravnom poretku?; da li potonji može biti opravdan? Daljnja analiza upućuje na to da se ta pitanja tiču odnosa karakteristično pravnih, moralnih i socioloških istraživanja, koji je središnji problem metodologija ne samo pravnih nego i drugih društvenih istraživanja.

a) Čini se da je najprimjereniji pristup metodama društvenih znanosti, odnosno znanstvenih istraživanja društva, pa tako i metodama istraživanja prava, onaj teorijski, koji je vođen težnjom za znanjem o tome kakve te metode jesu radi tog znanja samog¹, dakle, pristup koji je različit od pristupa vođenih nekim drugim pobudama. Takva druga pobuda jest ona da steknemo znanje o metodama koje je korisno za postizanje nekog cilja izvan tog znanja; možemo je nazvati instrumentalnom (primjerice, težnja da naučimo statističke metode zato da bismo se tim metodama služili u istraživanju uzroka, strukture i posljedica maloljetničke delinkvencije, ili naprosto zato da bismo tim znanjem zaradivali za život²). Daljnja takva pobuda jest ona da steknemo znanje koje nam kaže

¹ V. »Teorija« i »Teorijski«, u *Filozofijski rječnik* (Zagreb: Matica Hrvatska, 1965), 400. *Usp.* Aristotel, *Metafizika*, 980 a i dr.

² Konceptiju takve društvene znanosti, uključujući metodologije društvenih istraživanja, prvi je sustavno razvio Harold Lasswell. V. nar. sistematsku ekspoziciju te ideje u njegovom članku »Policy Sciences«, u *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 22 (New York, 1968), 181.

³ V. »Praktički« i »Praktička filozofija«, u *Fil. rječ.* (bilj. 1), 317—18. *Usp.* Aristotel, *Nikomahova etika*, 1103 b 25.

kakve bi te metode trebale biti, možda zato da postojeće metode popravimo, a možda i zato da popravljenim metodama racionalnije djelujemo; takvu pobudu možemo nazvati praktičkom³ (primjer je pobuda da naučimo metode istraživanja maloljetničke delinkvencije zato da bismo primjenom tih metoda došli do prijedloga odluka ili samih odluka o tome kako maloljetničku delinkvenciju treba prevenirati i sanirati).

Teorijski pristup metodama društvenih, napose pravnih istraživanja čini se primjerenijim od navedenih alternativnih pristupa zbog barem dva negativna razloga. Instrumentalna pobuda za znanjem lako može biti kontraproduktivna. Studentu koji uči samo zato da bi stekao diplomu i pomoću nje se zaposlio, lako se (dakako u razboritom društvenom sistemu) može dogoditi da ubrzo nakon toga zbog neznanja bude izbačen s posla. Praktička pobuda za poznavanjem metoda pravnih i drugih društvenih istraživanja može imati još nezgodniju posljedicu, naime tu da se upuštamo u sudenje o tome kakve bi te metode trebale biti pa i u njihovo mijenjanje, a da se nismo niti upitali kakve one uopće jesu (što također može izazvati, pretpostavljam opravdane, reakcije onih koji se, makar bez dovoljnog razloga, služe postojećim metodama).

Dakle, već zbog ta dva razloga, koji upućuju na to da je znanje o tome kakve stvari jesu pretpostavka i upotreba tog znanja i znanja o tome kakve bi te stvari trebale da budu, čini se da je najprimjereniji pristup metodama pravnih i društvenih istraživanja ovaj teorijski.

aa) Čitalac koji je metodologijski informiran možda će primijetiti da se gore izloženi argument u prilog teorijskog pristupa metodama temelji na dvostruko kategorijalnoj pogrešci: prvo, na tretiranju metoda pravnih i drugih društvenih istraživanja kao bilo koje ljudske aktivnosti (kakva je, primjerice, piljenje drva), a ne aktivnosti stjecanja znanja; drugo, na tretiranju spoznaje tog stjecanja znanja kao bilo koje vrste spoznaje, a ne kao metodologije, koja je dio logike.

Ne vjerujem, međutim, da su ti prigovori dovoljan razlog protiv teorijskog pristupa izučavanju metoda. Jer, iz tih prigovora ne slijedi da te metode nisu ljudska aktivnost, prakticirana od sociologa, pravnika i sličnih istraživača, i, kao takva aktivnost, istorodna i s piljenjem drva. Iz drugog prigovora ne slijedi da o tim metodama ne možemo imati teorijsko znanje, jer je prema uobičajenom shvaćanju logika teorijska disciplina⁴, koja uči da, primjerice, princip isključenja trećeg jest, a ne da bi trebao biti, osnovnim zakonom misli. Dakle, da bi se osporio teorijski pristup, treba mu naći veće zamjerke.

ab) Nastojimo li provesti teorijski pristup metodama društvenih znanosti, odnosno znanstvenih istraživanja društva i istraživanja prava, trebamo — poput, uostalom, bilo kojih drugih istraživača (pa i onih koji teže instrumentalnom ili praktičkom znanju) — odrediti i svoj predmet, tj. metode, i svoj cilj, tj. znanje o predmetu. Pogodnim inicijalnim određenjima izgledaju slijedeće definicije iz *Filozofijskog rječnika* Matice Hrvatske (1965).

³ V. »Praktički« i »Praktička filozofija«, u *Fil. rječ. (bilj. 1)*, 317—18. *Usp. Aristotel, Nikomahova etika*, 1103 b 25.

⁴ V. »Praktička filozofija« (*bilj. 3*).

Metodologija nauka (znanost, op. I. P.) o metodama, dio logike koji se bavi proučavanjem spoznajnih metoda⁵.

Metoda (grč. *methodos*) općenito: način, put, postupak koji upotrebljavamo da bismo postigli neki cilj. Napose: način, put, postupak koji upotrebljavamo da bismo došli do spoznaje, da bismo otkrili ili izložili istinu⁶.

Znanost (grč. *episteme*, lat. *scientia*, njem. *Wissenschaft*, engl. *science*) Šire: skup svih metodički stečenih i sistematski sredenih znanja; također: djelatnost kojom stječemo takva znanja. Uže: metodički stečena i sistematski sredena znanja o određenom području ili aspektu zbilje; također: djelatnost kojom stječemo takva znanja⁷.

Logika (grč. *logos* = govor, riječ, um, misao) filozofijska disciplina koja proučava oblike valjane (pravilne, ispravne) misli i metode naučne spoznaje⁸.

Te su definicije nesumnjivo koristan podsjetnik u stvaranju bilo koje metodologije. No upustimo li se dalje u konstruiranje metodologije društvenih znanosti istim — teorijskim — putem, ubrzo ćemo ustanoviti da su jednoznačna određenja koja daje *Filozofijski rječnik* samo naznaka nekih metodologijskih problema te da ti problemi, kad se upustimo u definiranje metoda i metodologije pravnih i društvenih istraživanja, postaju mnogo složeniji nego što to citirane definicije daju naslutiti (v b i c).

b) Da bismo uočili valjanost prvog dijela netom izložene tvrdnje, dovoljno je pogledati kraj uvodnog dijela članka »Metoda« pripremljenog za *Enciklopedijski rječnik marksizma*, djela koje je trebalo biti najtemeljitijim filozofijskim leksikonom u nas:

prvo, metoda nije samo postupak ili način istraživanja; ona je i put bivanja filozofije i nauka..., hodos u kome one jesu, što znači da filozofija preko sopstvenog bivanja... stiče iskustvo o metodi kao postupku mišljenja u istraživanju istine. Drugo, metoda kao delatni moment znanja, s jedne strane, u svakoj istorijskoj tački ima konkretan lik, a s druge, sama se istorijski preobražava, tako da svaki od njenih likova pripada istorijski izgrađenoj... konkretnoj celini pojma metode. Otuda je za konkretnije određenje pojma metode nužan istorijski pregled razvoja filozofije i nauka⁹.

Sljedimo li, dakle, taj zaključak, metoda je neodvojiva od filozofije ili znanosti — ukratko: nauke — čija je ona metoda, te ju je moguće pojmiti samo istraživanjem povijesti filozofije, odnosno znanosti. Ogledni je primjer takvog pristupa glavni — historijski — dio upravo citiranog članka pripremljenog za *Enciklopedijski rječnik marksizma*. Daljnji su primjeri članci »Methode« te posebni članci o analitičkoj/sintetičkoj, aksiomatskoj, deskriptivnoj, genetskoj, hi-

⁵ *Fil. rječ. (bilj. 1)*, 256.

⁶ *Isto*, 255.

⁷ *Isto*, 435.

⁸ *Isto*, 233.

⁹ M. Brdar, »Metoda«, cit. prema prethodnom izdanju u *27 Theoria* (1984), 192.

storijskoj, katartičkoj, pedagoškoj, fenomenolgijskoj, polemičkoj, skolastičkoj, skeptičkoj, transcendentalnoj metodi (kojima se mogu pribrojiti i članci poput onoga u dijalektici, te, dakako, članak »Methodologie«) u *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, nar. Bd. 5 (1980).

ba) Ti članci upućuju, međutim, na neke manje očite teškoće teorijskog pristupa metodama, a možda i teorijskog pristupa istraživanju bilo kojeg drugog predmeta. Onaj tko želi steći znanja o nekim metodama radi znanja samog — možemo ga nazvati teorijskim metodologom — treba odrediti svoj predmet, ma što on bio: metode filozofije naprosto, metode nekog načina filozofiranja, kao što je to fenomenologija, metode neke posebne znanosti, kao što je sociologija, ili neka kombinacija tih predmeta. Taj zadatak teorijskog metodologa razlikuje se, prema tome, od zadataka drugih filozofa ili znanstvenika da definiraju svoje predmete — bitak ili atome ili proizvodnju — tek po tome što su predmeti metodologa discipline drugih filozofa i znanstvenika, odnosno njihove metode; po tome, dakle, što je metodologija meta-disciplina. Stoga možemo očekivati da mu se u definiranju javljaju uglavnom oni isti problemi i dileme koji se javljaju i drugim istraživačima.

baa) Kao prvo, može očekivati da definicijom izrazi bit ili suštinu svog predmeta — na primjer, socioloških metoda — i da, u mjeri u kojoj mu to uspije, njegova definicija tog predmeta bude istinita¹⁰. Takvo očekivanje, koje pretpostavlja da svaki predmet ima svoju bit, suštinu ili esenciju, pa je stoga i poznato kao esencijalizam, danas se motri sa, najblaže rečeno, sumnjom¹¹. Kao dokaz neuvjerljivosti pretpostavke na kojoj se to očekivanje temelji, navodi se ogleđno esencijalističko stajalište da je bit trokuta to da ima tri stranice, a da je činjenica da te tri stranice (kao što znamo: logički nužno) zatvaraju 180° svojstvo, a ne bit trokuta¹². No, premda takvi prigovori mogu odvratiti metodologa od toga da traži bit metoda, odnosno nauka, ne trebaju ga pokolebati u traženju istinite definicije svog predmeta. I to zbog toga što potonji ipak nije bilo kakav predmet u svijetu, nego meta-predmet. To je put, »djelatni moment« znanja, koje nije samo potencijalni *definiendum*, to što se definira, nego je ponekad baš i samo definiranje, aktualni *definiens*. Metodolog stoga može potražiti istinitu definiciju metoda polazeći od nekih bjelodanih istina, na primjer, od osnovnih principa misli, kao što su to princip identiteta (»A je A«) i princip neproturječnosti (»A nije B i ne- B«)¹³. Međutim, u takvoj potrazi neizbježno se postavljaju barem slijedeća pitanja. Da li postoje, odnosno da li možemo pouzdano znati da postoje, bjelodane istine? Drugačije rečeno: nije li »bjelodanost« neke istine rezultat one iste vrste intuicije (ili možda predrasude?) kojom (navodno) spoznajemo esencije predmeta. U prilog relevantnosti tog para

¹⁰ V. o tom očekivanju R. Robinson, *Definition* (Oxford: Oxford University Press, 1950), 5, 7 i dr. te Gajo Petrović, *Logika*, 18. izd. (Zagreb: Školska knjiga, 1987), 138—39.

¹¹ V. nar. kritiku esencijalizma u Karl Popper, *The Open Society and Its Enemies*, vol. 1 (New York: Harper Torchbook, 1967), 7—26.

¹² Tako npr. Robinson (*bilj.* 10), 154.

¹³ O osnovnim načelima misli v. Petrović (*bilj.* 10), 187—95.

pitanja dovoljno je spomenuti da neki pobornici dijalektike osporavaju valjanost gore primjerice navedenih osnovnih principa misli¹⁴.

bab) Drugo, teorijski metodolog može odbaciti esencijalistička očekivanja i prihvatiti njima dijametralno suprotna, empiristička, prema kojima je jedini izvor našeg znanja iskustvo, pa, shodno tome, ne možemo ništa znati o ne-iskustvenim esencijama. Teorijski metodolog koji prihvati empirizam, mogao bi na dva načina pokušati definirati metode, odnosno nauke kao svoj predmet istraživanja.

baba) Metodolog bi mogao pokušati definiciju metoda, odnosno nauka, konstruirati kao opis bilo kojeg — uključujući prirodnog — predmeta; dakle tako da se njegova definicija metoda ne razlikuje načelno od insektologovog opisa procesa kojima pčele otkrivaju pelud. Metodolog koji bi to pokušao (možemo ga nazvati radikalnim empirističkim metodologom), odmah bi se suočio s dvije teškoće. S jedne strane, u tom pokušaju trebao bi prvo pokazati da je definiciju bilo kojeg predmeta — prirodnog ili društvenog — moguće konstruirati kao opis tog predmeta. S druge strane, takav bi se pokušaj, pretpostavljam, prosječnom metodologu, pa i onom s teorijskim težnjama koji je prihvatio empirizam, činio nastranim. Ako već ne zbog toga što bi metodolog tim pokušajem prihvatio da su metode drugih istraživača, koje istražuje, istovrsne instinktivnim procesima što se zbivaju u životinja (i da je, prema tome, posao metodologa istovrsan poslu zoologa), onda zbog toga što bi metodolog tim pokušajem prihvatio da su metode koje on formulira i kojima se on služi takvi instinktivni procesi (i da je, prema tome, radikalni empiristički metodolog, vjerojatno, autozoolog).

Upravo zato što je nastran, na radikalno empiristički pristup metodama neću se više u ovom tekstu osvrnuti. No osvrnut ću se na njega indirektno već u točki bb), gdje ću pokazati jednu od implikacija esencijalizma, naime, potragu za istinama na kojima bi bilo moguće zasnovati teorijsku metodologiju. Taj će se osvrt, naročito točka bbbb), indirektno odnositi na radikalno empiristički pristup metodama, zato što i onaj tko bi pokušao slijediti taj pristup, ne može ostati dužan odgovor na karakteristično esencijalističko pitanje: što to u ljudima i njihovim djelima onemogućava da ih istražujemo i opisujemo kao obične prirodne predmete i prirodna zbivanja? (hipotetički radikalni, tj. nastrani, empirist odgovorio bi: ništa).

babb) Normalni empirist pretpostavlja, očito, barem toliko da njegove vlastite misli i iskazi za njega samog (osim kad možda traži od svog neuropsihijatra drugačije objašnjenje) nisu obični prirodni predmeti i zbivanja, nego nešto što ima smisao ili značenje. No empiristički nastrojani metodolog više ne očekuje, kao što bi to učinio esencijalist, da njegova definicija nekog predmeta — pa tako i nekih metoda, odnosno nauka kao predmeta njegovog istraživanja kaže nešto o samom tom predmetu, nego vjeruje da definicija kaže nešto o nekoj drugoj riječi. Dakle, definicija »Metodologija... su tehnike koje neka disciplina

¹⁴ Tako npr. Bogdan Šešić, *Opšta metodologija*, 4. izd. (Beograd: Naučna knjiga, 1974), 15. V. kratku analizu takvih usporavanja Petrović (*bilj.10*), 190-192.

upotrebljava za rukovanje podacima i stjecanja znanja¹⁵ (usp. ab) ne kaže ništa o predmetu metodologija, već saopćava nešto o riječi »metodologija«. Shodno tom uvjerenju, poznatom kao konvencionalizam, definicije su ili prijedlozi za upotrebu riječi (stipulacije), koji ne mogu biti niti istiniti niti neistiniti, ili opisi nekih postojećih upotreba riječi (tzv. leksikalne definicije), koji su istiniti u mjeri u kojoj korespondiraju upotrebama tih riječi. Pokuša li sada metodolog, s tim očekivanjem, formulirati stipulativnu definiciju svog predmeta, postoji mogućnost da predmet odredi proizvoljno (primjerice, da samo aksiomatske metode drži metodama politologije). Nastoji li izbjeći arbitrarost na taj način da odredi predmet u skladu s nekim ciljem koji je njegovom istraživanju izvanjski (npr. tako da se u svom istraživanju metoda politologije usredotoči samo na one čije će mu izučavanje omogućiti da pridonose razvoju demokracije), nećemo ga više moći držati teorijskim metodologom (nego, vjerojatno, instrumentalnim ili praktičkim, u smislu navedenom pod a); no on će i dalje biti suočen s problemom opravdavanja definicije svog predmeta istraživanja, samo što će sad trebati opravdati cilj kojemu ona služi. S istim će se problemom suočiti i ako pokuša formulirati leksikalnu definiciju. I u tom će slučaju trebati odrediti koje upotrebe (npr. izraza aksiomatska metoda) drži mjerodavnima.

bač) Čini se da, upravo zato da bi ublažili navedene teškoće, istraživači metoda (poput autora enciklopedijskih članaka na koje sam ranije uputio) drže da je metodologije najprimjerenije formulirati kao historije metoda (*usp. b*), tj. kao relativno obuhvatne i, zbog toga, po odabiru svojih predmeta uglavnom neproblematične kritičke preglede¹⁷. No takvim je metodologijama, kao i svakoj historiji, redovito moguće prigovoriti da su radene bez dovoljno konzistentnih koncepcija svojih predmeta, i uslijed toga neselektivne, ili pak da imaju toliko navlastite koncepcije da daju nepotpune preglede i iskrivljene interpretacije metoda koje istražuju.

bb) Gornje upute na teškoće koje se javljaju hipotetičkom teorijskom metodologu (kao »meta znanstveniku«) u definiranju njegova predmeta pokazuju da se radi o teškoćama s kojima se susreću i drugi (»obični«) istraživači u definiranju svojih predmeta (bili ti predmeti već primjerice navedeni bitak, atomi ili proizvodnja ili nešto četvrto) i da te teškoće, barem na prvi pogled, nisu savladive. A ako jesu, čini se da je jedini način da se one svladaju ipak taj da metodolog nađe neke istine koje nam još nisu znane ili su poznate ali nisu bjelodane ili nesporne, no iz kojih bi mogao izvesti valjanu definiciju — bez obzira na to drži li je istinitim određenjem biti predmeta ili važećom stipulacijom ili istinitim opisom upotrebe izraza — neke metode neke vrste istraživanja ili svih metoda svih vrsta istraživanja; nadalje, upotrebom tako definiranih (i po potrebi, na neki način provjerenih) metoda mogao bi doći do istinitih spoznaja

¹⁵ Iz G. D. Michell (ed.), *A New Dictionary of Sociology* (London: Routledge and Kegan Paul, 1979), 125.

¹⁶ V. o leksikalnoj i stipulativnoj definiciji Robinson (bilj. 10), 35-92 i ukratko Petrović (bilj. 10.), 138-39.

¹⁷ V. npr. William A. Wallace, *Causality and Scientific Explanation*, 2 vols. (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1972).

bilo nekih dijelova svijeta, kao što su to pravne institucije ili atomi, bilo svijeta u cjelini.

bba) Pokuša li, dakle, metodolog istrajati u nastojanju da formulira svoju disciplinu kao teorijsku, može sebi postaviti niži ili viši cilj. Najniži cilj nužan za uspješno formuliranje ove studije bio bi taj da nađe istine iz kojih bi mogao izvesti valjanu definiciju metoda pravnih i društvenih istraživanja. No pokušaj da dostigne taj cilj odmah bi mu nametnuo ne samo pitanje koje su to istine nego i pitanje u kojem su odnosu te istine spram drugih istina.

Tako, primjerice, tvrdnja da neka ili sva objašnjenja koja daje historija prava kao znanost imaju karakter objašnjenja na temelju obuhvatnog zakona (u kojima se odgovor na pitanje poput »Zašto se Qx dogodilo?« sastoji u upućivanju na jedan ili više općih iskaza ili zakona Z i na neke druge događaje ili stanja P_1 — P_n , tako da javljanje Qx logički slijedi iz takvih zakona i činjenice da su se ti drugi događaji ili stanja doista zbili¹⁸) pretpostavlja istinitost ili valjanost dvije, barem na prvi pogled logički neovisne, intelektualne operacije. Prvo, pretpostavlja valjanost deduktivnog zaključivanja (čija su podvrsta objašnjenja na temelju obuhvatnog zakona), a onda, vjerojatno, i valjanost osnovnih principa misli (*usp. baa*) kao temelja svakog formalnologičkog, pa tako i deduktivnog zaključivanja. Drugo, pretpostavlja da je objašnjavanje povijesno postojećih pravnih sistema ili njihovih instituta na temelju obuhvatnih zakona spoznajno plodno, tj. da rezultira istinitim spoznajama (a ne samo formalno valjanim zaključcima). Potonju pretpostavku nije, međutim, moguće dokazati pozivanjem na praksu historičara prava koja je objašnjenjima na temelju obuhvatnog zakona dolazila do istinitih spoznaja o nastanku, promjenama i prestanku pravnih sistema i instituta. Nije ju moguće dokazati, prvo, zbog toga što se, po svemu sudeći, oni koji se uobičajeno drže historičarima prava, ne služe takvim objašnjenjima; drugo, čak da se i pokaže da se njima služe, time još ne bi bilo dokazano da njihova objašnjenja te vrste doista dovode do istinitih, a ne samo logički valjanih rezultata. Iz tih negativnih razloga moglo bi slijediti da je valjanost diskutirane pretpostavke moguće dokazati samo na taj način da se pokaže da je društveni, napose pravni svijet tako strukturiran da njegovo objašnjavanje na temelju obuhvatnih zakona, barem u određenim uvjetima, dovodi do pouzdanog znanja.

bbb) Netom izloženi primjer pokazuje da se potraga za istinama malog dometa na kojima bi se moglo zasnovati teorijsku metodologiju, pa makar se radilo o tako ograničenoj disciplini kao što bi to bila metodologija historijskopravnih istraživanja, ubrzo pretvara u potragu za temeljnim istinama o strukturi svijeta i o mogućnostima spoznaje. Postoje, nepotrebno ih je nabrajati, brojna nastojanja da se dode do takvih, temeljnih istina. Dovoljno je spomenuti dvije vrste, barem na prvi pogled, dijametralno oprečnih potraga u temeljnim istinama, da bi se vidjele neke njihove zajedničke značajke.

¹⁸ V. Oppenheim — Hempelov model objašnjenja u G. H. V. Wright, *Objašnjenje i razumevanje*, prij. (Beograd: Nolit, 1975), 64—69).

bbba) Prve su metafizičke potrage, tj. takve koje su, po razumijevanju onih što u njima sudjeluju, filozofijska istraživanja posljednjih temelja bitka, njegove biti i smisla¹⁹. Primjer su (bez obzira na to koliko su sa stajališta današnje zapadne filozofije *lege artis* izvedena) dijalektičko-materijalistička istraživanja koja pretpostavljaju da je naša spoznaja (kao »subjektivni odraz objektivne stvarnosti«) strukturirana na onaj isti način (prema zakonima dijalektike) na koji su strukturirani ne samo društvo nego i priroda²⁰. Takva istraživanja, koja obećavaju spoznaju bitnih struktura svijeta te su redovito utemeljena na uvjerenju da već postoje, makar u obrisima, znanja takvih struktura, ne doimaju se, ipak, kao valjan temelj za zasnivanje posebnih metodologija, kakva bi trebala biti metodologija prvih i društvenih istraživanja. Prihvati li se, naime, da su iskazi neke metafizičke teorije istiniti (npr. da je istinita tvrdnja da se svi događaji u svijetu zbivaju kroz prožimanje i borbu suprotnosti), postavlja se pitanje kakvu istinosnu vrijednost imaju iskazi neke posebne znanosti (ili neznanstveni uvidi informiranih ljudi) koji nisu u skladu s iskazima metafizičke teorije (npr. kakvu vrijednost ima Wegenerova teorija prema kojoj se današnji kontinenti na površini zemlje kreću horizontalno udaljavajući se od nekadašnjih prakontinenta). Na to pitanje moguće je odgovoriti na dva načina. Prvi je da znanstveni (ili ne-znanstveni ali informirani) iskazi koji nisu u skladu s metafizičkim istinama nisu istiniti ili nisu potpuno istiniti te trebaju biti odbačeni ili revidirani (dakle, Wegenerovu teoriju treba ili odbaciti ili revidirati tako da ona uključi i iskaze prema kojima se kontinenti kreću u stalnom međusobnom sukobu, koji je nalik klasnoj borbi²¹). Takvi odgovori vode, dakle, u dogmatizam, tj. u nekritičko pozivanje na spekulativne istine, koje je strano modernom mišljenju. Drugi je odgovor da tvrdnje neke metafizike, doduše, jesu istinite, ali ne u toj mjeri ili na taj način da bi isključivale mogućnost da su njima suprotne znanstvene (ili neznanstvene, ali informirane) tvrdnje također istinite. Ta vrsta odgovora umanjuje, međutim, važnost metafizičkih istina kao mogućih temelja teorijskih metodologija, sve dotle da ih možda čini literarnim ukrasom metodoloških rasprava.

bbbb) Nasuprot metafizičcima stoje fizikalistička istraživanja. I ta su istraživanja, po razumijevanju većine onih koji su danas u njima angažirani, filozofijskog karaktera te se temelje na pretpostavci koja je nedvojbeno metafizičkog karaktera, a to je pretpostavka da se sav svijet, uključujući i našu svijest pa prema tome i našu spoznaju, sastoji od entiteta fizike koji se ponašaju po zakonima fizike. No baš ta pretpostavka uključuje kriterije prihvatljivosti filozofijskih iskaza koji se razlikuju od kriterija prihvatljivosti takvih iskaza što ih uključuju druge metafizičke teorije. Fizikalist, naime, drži da su znanja koja sadrži fizika obrazac pouzdanog znanja i da su, shodno tome, prihvatljivi oni iskazi drugih znanosti i filozofije koji su plauzibilni sa stajališta suvremene fizike.

¹⁹ V. »Metaphysik, u *Wörterbuch der philosophischen Begriffe*, (Hamburg: Meiner, 1955), 462, slično i »Metafizika«, u *Fil. rječ. (bilj. 10)*, 253—54.

²⁰ Tako npr. F. V. Konstantinov i dr., *Osnovy marksistsko-leninskoi filosofii*, izd. 5-oe (Moskva: Politizdat, 1981), Oleg Mandić *Pregled dijalektičkog materijalizma* (Zagreb: Narodne (bilj. 14), 13—17 i dr., Šešić (bilj. 14), 13—17 i dr.

²¹ Tako su, po prilici, još 1980. sovjetski geolozi tumačili kretanje kontinenta.

Prema tome, u fizikalizmu ne postoji niti opasnost formuliranja metafizičkih iskaza koji bi bili irelevantni za fiziku i slične znanosti niti opasnost revidiranja iskaza fizike i sličnih znanosti u skladu s iskazima fizikalističke metafizike. No postoji problem nefizikalističkih iskaza znanosti kao što su lingvistika, pravna znanost i veći dio sociologije. Treba li fizikalist takve iskaze odbaciti, odnosno revidirati, ili ih treba prihvatiti kao istinite u svom djelokrugu i time priznati irelevantnost svoje metafizike za društvene znanosti? Ta dilema upućuje opet na dodatni problem, koji se pojavljuje i u zasnivanju bilo koje druge metafizike, a to je: po čemu je fizikalizam prihvatljivo učenje o strukturi svijeta?

bbc) Gornje napomene o teškoćama zasnivanja teorijskih metodologija na (navodnim) istinama metafizičkog karaktera ne treba interpretirati kao dokaz da je nemoguće, ili da je besmisleno formulirati teorijske metodologije, i to zato što svaka takva metodologija pretpostavlja valjanost nekih metafizičkih uvida, koji su beznimno sporni. Taj razlog možda jest ozbiljan, no on podjednako pogada i bilo koju ne-teorijski koncipiranu metodologiju, jer i ona, da bi bila racionalnom, treba opravdati cilj kojemu služi (v. babb). Gornje napomene treba interpretirati drugačije.

bbca) Prvo, treba ih shvatiti kao indicaciju da formuliranje svake teorijske metodologije tendira tome da se pretvori u razmatranje o metafizičkim temeljima metodologije, koje postupno gubi svoj predmet, tj. određene metode. Taj gubitak predmeta vjerojatno uviđaju metodolozi koji se klone metafizičkih, gno-seoloških i sličnih razmatranja²³.

bbcb) Drugo, gornje napomene su indicacija da metodologija gubi svoj predmet, i to zbog toga što u njega intervenira. Pritom je svejedno da li se onaj tko formulira neku metodologiju odnosi spram svog predmeta »iznutra«, tj. tako da bilo sam pronalazi spoznajno plodne metode istraživanja bilo procjenjuje spoznajnu plodnost nekih već postojećih metoda istraživanja, ili se spram svog predmeta postavlja »izvana«, tj. tako da nastoji opisati neke metode koje upotrebljavaju ili za koje se zalažu drugi istraživači, ali ne pokušava procijeniti spoznajnu plodnost tih metoda. Čini se da metodolog i u jednoj i u drugoj vrsti slučajeva (a posve očito kad sam pronalazi neke metode ili stvara neke nove) intervenira u svoj predmet na, po prilici, onaj način na koji u svoj predmet intervenira »običan« istraživač društva (npr. socijalni antropolog). Na teškoće koje nastaju takvim intervencijama za predmet društvenih znanosti ukratko upućuje Puhovski:

Poteškoće su nazočne i u slučaju u kojem socijalni istraživač »iznutra« nastoji doprijeti do istine o nekom polju ljudskog djelovanja i onda kada to čini »izvanjski« postavljen. Ako i kada do istine dođe, njome pak nužno intervenira u postojeće stanje stvari, čak i ako nije riječ o ma kojoj vrsti tajnosti, jer dospijevanje do

²² V. npr. u jugoslavenskoj literaturi Neven Sesardić, *Fizikalizam* (Beograd: Istraživačko- izdavački centar SSO Srbije, 1984). Valja voditi računa o tome da su raniji fizikalisti, pa tako i marksist Otto Neurath, držali svoju doktrinu znanstveno dokazivom.

²³ U najnovijoj literaturi tako W. G. Runciman, *A Treatise on Social Theory; vol. 1: The Methodology of Social Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 9.

istine i njezino komunikacijsko utvrđenje u zajednicu iskazuje se kao jedan od mogućih ili (privremeno, odnosno kontekstualno) jedini mogući »prijevod« do tada implicitno pretpostavljenog (ili čak još nedešifriranog) sistema simbola²⁴.

Stoji li usporedba metodologije i društvene znanosti, težnja teorijskog metodologa da stekne znanje o svom predmetu takvom kakav on jest radi tog znanja samog, a ne zato da bi taj predmet promijenio ili se koristio znanjem tog predmeta u djelovanju izvan tog znanja, redovito je osujećen činjenicom da je metodologijsko znanje komunikacijsko djelovanje koje, i bez postavljanja pitanja o tome kakav njegov predmet treba da bude i čemu ono služi, taj predmet transformira i, prema tome, toj transformaciji služi. I to je tako ne samo onda kad metodolog interpretira već postojeće metode, odnosno filozofije ili znanosti drugih istraživača; metodolog intervenira u djelatnosti drugih filozofa i znanstvenika i onda kad sâm stvara ili otkriva potpuno nove metode te ti njegovi pronalasci ili otkrića postanu predmetom rasprave u zajednici istraživača.

bc) Prije no što uputim na teškoće koje su specifične za formuliranje teorijske metodologije pravnih i društvenih istraživanja, neće biti na odmet sažeti do sada razmotrene značajke bilo koje teorijske metodologije, a dobrim dijelom i bilo koje metodologije te uputiti na mogućnosti instrumentalne i praktične metodologije.

bca) Prvo, svaka je metodologija ne tek nauka o metodama, nego je uvijek — zahvaljujući činjenici da su metode integralni dijelovi drugih nauka (bilo onih pretežno filozofijskog ili onih pretežno znanstvenog karaktera) — nauka o naukama (v. b.). Drugo, svaka metodologija treba odrediti svoj predmet, tj. definirati metode, odnosno nauke koje istražuje, te se pritom susreće s teškoćama s kojima se susreće bilo koja druga nauka u određivanju svog predmeta, s tim što su te teškoće u slučaju metodologije potencirane. Nastojanje, za teorijski pristup metodama nužno, da se te teškoće prevladaju traženjem istina iz kojih bi, odnosno pod pretpostavkom kojih bi, bilo moguće formulirati valjanu definiciju predmeta metodologije završava, čini se neizbježno, u prebacivanju težišta metodologijskih istraživanja s predmeta na temelj tih istraživanja (v. bba i bbca). Izbjegavanje tog predmeta završava ili u neutemeljenoj metodologiji, sumnjive teorijske vrijednosti (v. bab) ili u historiji metoda, odnosno nauka (v. bac). Uzto, čini se da je teorijski pristup metodama neprovediv zbog toga što svaka metodologija — čak i kad se ne postavlja pitanje o tome kakav bi njezin predmet trebao biti i čemu bi ona trebala služiti — redovito svoj predmet transformira (v. bbcb). To, dakako, znači da se metodologija — osim kad se posve udalji od svog predmeta i pretvori u metafiziku (i tako prestane biti naukom o metodama) — postupno stapa sa svojim predmetom, da dakle metodologija postaje dijelom metoda, odnosno nauke ili nauka koja istražuje.

bd) Formuliranje metodologije na temelju netom sažetih uvida te s izričitom instrumentalnom ili praktičkom nakanom ima nekoliko heurističkih prednosti nad pokušajima formuliranja teorijske metodologije koji su upućeni na svoje metafizičko utemeljivanje i koji su u čistom obliku ionako neprovedivi. Prvo,

²⁴ »Znanost i ritual«, *Scientia Yugoslavica*, vol. 13. (1987), 98.

predmet metodologije, tj. metode koje će metodologija istraživati, može biti određen kao ono što služi nekom cilju (*usp. babb*) bez obzira na to da li je taj cilj neka vrsta znanja (npr. metodama pravnih i društvenih istraživanja drže se samo one koje rezultiraju u predviđanjima pravnih i drugih društvenih zbivanja) ili neka vrsta djelovanja (npr. spomenutim se metodama drže samo one koje potiču vladavinu prava i demokraciju), s tim što taj cilj ne treba opravdavati na samom početku metodologijskog istraživanja, nego se to može pokušati kasnije. Drugo, u mjeri u kojoj su metode što su predmetom istraživanja metoda praktičke sfere, samo istraživanje tih metoda može postupno pokazati ispravnost ili pogrešnost cilja metodologije. Treće, ako taj cilj možda nije moguće konkluzivno opravdati, metodologija koja izloži i procijeni metode koje su korisne za njegovo postizanje ili ga donekle opravda, još uvijek će zadovoljiti glavne potrebe onih koji taj cilj ionako prihvaćaju. Napokon i najvažnije, praktički (i instrumentalni) pristup — koji je formuliran s izričitom nakanom da bude konkurentan teorijskom — možda može dovesti do uvida do kojega nije moguće doći slijedi li se teorijski pristup, a to je uvid da između ta dva pristupa *in ultima linea* ne postoji razlika (koja je kao bjelodana postulirana na početku ovog teksta), a ne postoji zbog toga što se teorijsko i praktičko (te instrumentalno) mišljenje nužno međusobno pretpostavljaju i utoliko stapaju.

Taj uvid neću, međutim, pretpostavljati u ovom tekstu, već ću se založiti za sustavno provođenje praktičkog i instrumentalnog pristupa metodologiji društvenih istraživanja (*v. d*). No da bih ga mogao postaviti, potrebno je uočiti na dodatne teškoće, koje su specifične za formuliranje metodologija pravnih istraživanja.

c) Teškoće koje se javljaju u formuliranju bilo koje, a posebno teorijske, metodologije, potencirane su u formuliranju metodologije pravnih istraživanja, gdje se javlja i dodatna teškoća. Instrukivan je primjer tih teškoća Fikentscherov petotomni traktat *Metode prava*²⁵.

U uvodu tog djela autor napominje da pravnom metodom treba razumjeti svako istraživanje koje se odnosi na utvrđivanje i, ako je od njega različito, primjenjivanje objektivnog prava, te tomu odmah dodaje da su pitanja »Was ist das Recht?«, »What is law?« i »Qu'est-ce que c'est, le droit?« metodska pitanja²⁶. Tako široko određenje metoda prava pokazuje da su i one, kao što je to slučaj s metodama drugih znanosti, neodvojiva od pravne znanosti (ili posebnih pravnih znanosti, kao što su to znanost građanskog ili krivičnog prava), koja je zaokupljena sređivanjem i primjenjivanjem objektivnog prava, tj. važećih općih pravnih normi jednog ili više pravnih sistema (odnosno pravnih grana). Štoviše, Fikentscherovo određenje metoda prava pokazuje da su one teško odvojive od filozofije prava. U literaturi je, naime, uglavnom nesporno da je pitanje »Što je to pravo?« središnje pitanje filozofije prava (ili barem teorije prava)²⁷,

²⁵ Wolfgang Fikentscher, *Methoden des Rechts*, 5 Bde (Tübingen: Mohr, 1974—76). 5. svezak sadrži indeks pojmova i autora te bibliografiju.

²⁶ Isto, *Bd. 1*, 20.

²⁷ V. npr. A. Kaufmann, »Rechtsphilosophie, Rechtstheorie, Rechtsdogmatik«, u A. Kaufmann und W. Hassemer (Hrsg.) *Einführung in Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart* Heidelberg: Müller, 1977), 9—12. V. i pregled reprezentativnih stajališta o karakteru filozofije prava u Ivan Padjen (*Ne*) *čudorednost (međunarodnog) prava* (Rijeka: ICR, 1988), 141-144.

a ne »obične« pravne znanosti, koja je zaokupljena jednim ili s više konkretnih pravnih sistema. Vodeći, očito, računa o toj »podjeli nadležnosti« pravnih disciplina, no oslanjajući se na također rašireno stajalište da je pravna znanost zaokupljena pravom kao sistemom pozitivnih normi, a filozofija prava pravom kao sistemom nadpozitivnih vrijednosti ili vrijednosnih načela²⁸, Fikentscher objašnjava da između te dvije discipline ne postoje čvrste granice, a da se u mjeri u kojoj postoje svode na slijedeće: predmet pravne metode (trebalo bi dodati: odnosno pravne znanosti) jest pravo, a predmet filozofije prava pravedno; s tim što obje discipline opuhvaća teorija prava, odnosno, rečeno na angloamerički način, *jurisprudence*²⁹.

Daljnji tok Fikentscherova traktata pokazuje druge gore navedene značajke metodologijskih studija. Njegova je rasprava, ponajprije, pretežno historijska. U tri sveska prikazuje razvoj metoda prava u ranim religioznim pravima te u romanskoj, angloameričkoj i germanskoj pravnoj tradiciji, da bi tek u četvrtom svesku bilo izričito izloženo autorovo vlastito viđenje predmeta. Nadalje, ta rasprava, usprkos nastojanju da ostane prizemljena na metode prava, koliko je moguće bez ulaženja u karakteristično pravno filozofijsku problematiku, obiluje ekskursima o izvanpozitivnim kriterijima procjenjivanja strukture i primjene pozitivnog prava, koji se reflektiraju i u određivanju glavnog predmeta rasprave³⁰. Napokon, ona do te mjere intervenira u taj predmet, tj. u metode prava, da niti nema naziv metodologija prava, nego naprosto *Metode prava* (uz eventualne dopune u samom tekstu, iz kojih je moguće razabrati da Fikentscher svoju disciplinu drži metodikom prava).

ca) Upravo potanji naziv (metodika prava) upućuje na specifičnost metodologija pravnih istraživanja po kojima se one, barem na prvi pogled, razlikuju od većine drugih metodologija.

cca) Kao što to opetovano napominjem, teznja metodologa da o svom predmetu stječe znanje o tome kakav on jest isključivo radi tog znanja samog uobličienog u metodologiji, a ne radi nekog cilja izvan tog znanja ili radi promjene predmeta koji izučava, redovito je osujećena činjenicom da svaka metodologija intervenira u svoj predmet, tj. metode, odnosno nauke (ili ga čak sama proizvodi), pa se tako s njime stapa, baš kao što svaka društvena znanost postaje dijelom društvenog svijeta koji istražuje (v. *bbbc*). No, dakako, činjenica da se metodologija stapa sa svojim predmetom ne znači da je time nastao konglomerat znanja koji je koristan za postizanje određenog ili bilo kojeg cilja ili koji nam kaže da trebamo slijediti cilj izvan tog znanja. Primjerice rečeno, činjenica da metodologija astrofizike, interpretirajući postojeće i iznalazeći nove metode astrofizike, utječe na daljnji razvoj astrofizike ne uključuje da je astrofizika

²⁸ V. umjesto ostalih Nikola Visković, *Pojam prava*, 2 izd. (Split: Logos, 1981), 31—32, o trajnom rascjepu teorije prava, odnosno pravne znanosti — filozofiju prava, pravnu dogmatiku i sociologiju prava.

²⁹ Fikentscher (*bilj.* 25), *Bd. 1*, 23.

³⁰ Ti ekskursi su najčešći u prikazu romanskog i germanskog pravnog kruga, koji su tješnje od angloameričkog kruga i ostalih pravnih tradicija povezani s učenjima o prirodnom pravu V. npr. *isto*, *Bd. 1*, 186—91, o dualističkom (dijaloškom) i monističkom (autoritarnom) poimanju prava i države (koji se kao bitna oporba provlače kroz čitavo djelo).

(barem kakva je bila kad se počela formirati krajem prošlog stoljeća, a kakav je vjerojatno i njezin veći dio danas) korisna za bilo što izvan nje same, a pogotovo ne uključuje znanje da trebamo djelovati na određeni način — osim, ponekad, znanje da treba prioritetno rješavati određeni astrofizički problem zato da bi se povećalo ukupno znanje o toj disciplini³¹.

cab) Već naslov Fikentscherove studije pokazuje da se od disciplina kao što je astrofizika metodologija pravnih istraživanja razlikuje baš po tome što je primjetno instrumentalna i praktička u odnosu na cilj, odnosno djelovanje koji, barem prema danas uobičajenim shvaćanjima, nisu znanstveni cilj, odnosno znanstveno djelovanje; taj cilj, odnosno djelovanje, za čije je postizanje metodologija pravnih istraživanja u najmanju ruku korisna, a koje ona dobrim dijelom i određuje, jest, dakako, pravo. Stoga se metodologija istraživanja prava, intervenirajući u svoj predmet, ne stapa samo s metodama pravne znanosti, odnosno s pravnom znanostu, nego se, čini se, stapa i s pravom, tj. s pravnim odlučivanjem. Međutim, i samo pravo (npr. jugoslavensko ili austrijsko ili međunarodno) višeslojno je strukturiran skup ili sistem metoda za postizanje nekih ciljeva.

caba) Pravna metoda koja neposredno služi postizanju tih ciljeva jesu pravne norme. Obično se kaže da su pravne norme značenja pravnostvaralačkih (kraće: pravnih) akata koja imaju strukturu »U uvjetima P adresat A (hipoteza) treba da učini Q₁ (dispozicija)«, najčešće s dodatkom »Ako u uvjetima P adresat A ne učini Q₁, adresat B (delikt) treba da učini Q₂ (sankcija)«³². Ti akti mogu biti akti običnog (svakodnevnog) jezika (kakvi su redovito zakoni ili upravni akti ili pismeno ili usmeno sastavljanje ugovora) ili geste (npr. prometnikova podignuta ruka kao naredba nadolazećem vozilu da stane) ili akti nekog umjetnog jezika (takvim, posve primitivnim, jezikom možemo držati sistem signala koje emitira semafor) ili konkludentne radnje, uključujući šutnju, tj. takve radnje koje redovito nemaju neko lako raspoznatljivo intersubjektivno značenje, koje je, međutim, u odgovarajućim kontekstima intersubjektivno i normativno za širi krug ljudi (npr. uzimanje boce ulja s police ne treba imati nikakvo značenje, a može imati funkciju privatnog podsjetnika — da dodam ulje jelu koje kuham — ili funkciju ponude onima koji objeđuju da se njime posluže; no uzmem li bocu ulja s police na kojoj je izložena roba u samoposluzi, čin uzimanja znači — ovisno o pravnom režimu u kojem trgovina posluje — bilo to da stavljam trgovini ponudu za zaključivanje ugovora o kupoprodaji, bilo to da prihvaćam takvu ponudu koju je stavila trgovina izlaganjem robe na polici, s odgovarajućim posljedicama — prema načelu *casus sentit dominus* — dogodi li mi se da boca, nakon što sam je uzeo, slučajno padne i razbije se).

³¹ Tako će vjerojatno nedavno registrirani nastanak zvijezde Sanduleak — 69° 202 (odnosno nastanak supernovae), prvi takav događaj opaziv prostim okom u posljednjih nekoliko stotina godina, idućih nekoliko (a možda i nekoliko desetaka) godina biti glavnim (ili jednim od glavnih) predmeta astrofizičkih istraživanja (V. Kirschner »Supernova: Death of a Star«, *National Geographic*, No. 173: 1988: 619).

³² V. umjesto ostalih Visković (*bilj.* 28), o pravnoj normi kao značenju pravnog akta (185) i o logičko-semantičnoj strukturi pravne norme (175—85).

cabb) Pravni akti ne stvaraju pravne norme nego ih, čim su stvoreni (barem figurativno rečeno), sadrže. No sami pravni akti, te pravne norme koje oni sadrže, redovito su rezultat više ili manje složenih metoda stvaranja prava, tj. postupaka, slijedova pravnih akata složenih po nekom redu — i opet određenom normama (ali ne nužno pozitivnopravnim!) — u kojima u pravilu aktivno sudjeluje više pravnih subjekata. Obično se uzima da su obrazac takvih slijedova sudski postupci (napose građanski i krivični), saobrazno kojima su u novije vrijeme oblikovani upravni postupci, te da su, u nešto širem smislu, takvi postupci i postupci skupštinskog (parlamentarnog) raspravljanja i odlučivanja³³. No očito je da se o pravnostvaralačkim postupcima, kao specifičnim komunikacijskim društvenim odnosima u kojima činjenja i/ili predmeti što konstituiraju te društvene odnose imaju karakter pravnih akata (a ne ne-zakonskih činjenja ili predmeta), radi i u slijedećim slučajevima: u glasovanju na izborima za članove skupštine ili za neke funkcionare; u zaključivanju ugovora, koje se sastoji od — kao minimuma — stavljanja ponude i prihvaćanja ponude (a u složenijim slučajevima, npr. u zaključivanju kolektivnih ugovora o radu između sindikata i poslodavaca te u zaključivanju složenijih međunarodnih ugovora, i od raspravljanja i odlučivanja uređenih, redovito, pravilima neke vrste skupštinskog postupka); napokon, u stvaranju pravnih običaja, u kojemu — slijedimo li D'Amatovu analizu stvaranja međunarodnog običajnog prava — nastaju materijalni elementi običaja (*usus*), tj. stvarno ponašanje na određeni način u određenim uvjetima, i svijest o tome da je to ponašanje pravno zahtjevano (*opinio*), koja se manifestira kao jezična artikulacija pravne norme odgovarajućeg sadržaja (ne treba posebno obrazlagati da ti uvjeti postanka običaja — koje različiti pisci konceptualiziraju na različite načine — nisu određeni pozitivnim normama međunarodnog prava)³⁴.

cabc) Kad se, dakle, metodologija pravnih istraživanja stapa sa svojim predmetom, to znači da ona ne utječe tek na znanje o pravu, nego da putem njega utječe na veći dio navedenih metoda samog prava. Ta uloga pravne znanosti ili pravne doktrine u nekim je pravnim sistemima izričito priznata pozitivnim pravnim normama. Tako, primjerice, Švicarski građanski zakonik u čl. 1. st. 3. preporučuje sudu da se u donošenju odluka nadahne stajalištima koja su uvriježena u pravnoj doktrini, a čl. 38. st. 1. tč d. Statuta Međunarodnog suda pravde navodi da će Sud odluku o sporovima koji mu budu podneseni donositi, među ostalim, na temelju učenja najpozvanijih stručnjaka za međunarodno pravo različitih naroda kao pomoćnog sredstva za ustanovljavanje pravnih pravila.

caac) Gotovo je nepotrebno dodavati da utjecaj metodologije pravnih istraživanja, putem pravne znanosti, ne završava u pravu, nego u društvu. Pravo, tj. procesi odlučivanja koji rezultiraju pravnim normama, nema, čini se, neki

³³ Indikativan je članak R. W. Millar »Procedure, Legal«, u *Encyclopedia of Social Sciences*, vol. 12 (New York, 1934), 439, na temelju bogate historijske i poredbene građe, prikazuje isključivo sudske postupke. Skupštinski postupci prikazani u posebnom, pojmovno posve nezavisnom članku, J. J. Senturi, »Procedure, Parliamentary«, u isto, 454.

³⁴ Anthony D'Amato, *The Concept of Custom in International Law* (Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 1971), 47—10.

cilj samo u sebi (osim ako se shvati jako široko), nego je sredstvo (i opet: metoda) utjecanja na ljudsko ponašanje zato da bi se postigle određene društvene promjene.

cb) Metodologije ostalih istraživanja društva — socioloških, ekonomskih, politoloških i sličnih — premda interveniraju u svoje predmete, time, dosta očito, ne utječu na pravo i druge metode odlučivanja o društvenim poslovima, pa tako ni na društvene promjene, na način i intenzitetom kojim to, sudeći po onom dosad iznesenom čine metodologije pravnih istraživanja, odnosno pravne znanosti. Manji utjecaj treba očekivati već zbog toga što sociolozi, ekonomisti i slični društveni znanstvenici najčešće drže da je njihov znanstveni zadatak taj da opisuju i da uzročno objašnjavaju svoje predmete iskazima oblika »U uvjetima P djelatnik A nužno/vjerojatno čini Q«, a ne da ih propisuju, kako to čini pravo, a barem dijelom i pravna znanost. No, slijedi li iz toga da su metode sociologije, ekonomije i politologije sličnije metodama astrofizike nego metodama pravne znanosti?

d) Iz ranijeg međuzaključka da je teorijska metodologija u doslovnom smislu neprovediva te da u odnosu na nju instrumentalna i praktička metodologija imaju i neke primjetne heurističke prednosti (v. bc) te iz gornjeg, preliminarnog, nalaza da metodologija istraživanja prava, po svemu sudeći, redovito intervenira ne samo u svoj neposredni predmet, tj. u metode pravne znanosti, nego, putem njega u samo pravo, a putem prava u veći broj drugih društvenih odnosa (v. cab i cac), moguće je izvesti dva pitanja koja zavređuju pomnije razmatranje: (1) da li su metode prava, kao skup metoda istraživanja upravljenih kako na stjecanje znanja o pravu tako i na donošenje odluka u pravu, doista korisne za pravo i društvo? (2) da li je pravo, te njime uspostavljeni društveni poredak, kao cilj tih metoda, opravdano ili se barem može opravdati? Iz Fikentscherova razlikovanja, uvjetnog i ne do kraja provedenog, metoda prava, zaokupljenih pozitivnim pravom, i filozofije prava, zaokupljene pravедnim, tj. nadpozitivnim vrijednostima ili vrijednosnim načelima (v. ca), i nalaza da metode istraživanja koje su sastavni dio znanosti kao što su sociologija ili politička ekonomija ne utječu na pravo i druge metode odlučivanja onako kao što utječu metode prava (v. cb), moguće je izvesti daljnja pitanja vrijedna pažnje: (3) u kojemu su odnosu metode prava, odnosno pravnih istraživanja, spram nadpozitivnih pravnih vrijednosti ili vrijednosnih načela?; (4) u kojemu su odnosu metode prava, odnosno pravnih istraživanja, spram metoda socioloških, ekonomskih i sličnih istraživanja društva?

da) Ta pitanja nameću barem trostruku neodumicu: (5) možemo li spoznati društvo takvo kakvo ono jest (usp. 4.) nezavisno o tome opravdamo li ga ili osuđujemo (usp. 2) pa prema tome i neovisno o tome kako pravnom metodom, i eventualno filozofijom prava, spoznajemo pravo i sudjelujemo u njegovu stvaranju (usp. 1 i 3.); ili, štoviše, (6) spoznaja društva takvoga kakvo ono jest (usp. 4.) može uključiti spoznaju pozitivnog prava i nadpozitivnih pravnih vrijednosti ili vrijednosnih načela i time učiniti metode prava i filozofije prava kao posebne metode istraživanja izlišnima; ili, naprotiv, (7) spoznaja društva takvoga kakvo ono jest (usp. 4.) pretpostavlja metode prava koji su, međutim, spoznajmo plod-

ne i društveno korisne (usp. 1) u mjeri u kojoj su u stanju otkloniti ili stvoriti nadpozitivne vrijednosti, odnosno nadpozitivna vrijednosna načela (usp. 3). A prihvatimo li, uvjetno (i to prvenstveno radi kratkoće, no ne nužno i radi jasnoće), da nadpozitivne vrijednosti, odnosno vrijednosna načela, nazovemo moralom, trostruku nedoumicu možemo izraziti kraće, i to tako da ona pojasni naslov ove studije: (8) da li je odnos društvenih istraživanja kakva su ona sociologijska, te karakteristično pravnih i karakteristično moralnih istraživanja takav da su ona (8.1) međusobno neovisna, ili takav da (8.2) društvena mogu nadomjestiti pravna i moralna; ili takav da (8.3) pravna pretpostavljaju moralna, a društvena pravna? Pritom izraz istraživanja treba shvatiti kao, u nedostatku boljega, naziv za potrage za znanjem o nekom predmetu (društvu, pravu i sl.) kakav on jest, koje mogu (ali ne moraju) rezultirati u sudu — koji, ako je utemeljen, odnosno opravdan, možemo nazivati znanjem — kakav taj predmet treba da bude.

db) Ne treba posebno obrazlagati da bi pozitivan odgovor na pitanje (5), tj. (8.1), uključivao priznanje da je moguće o društvenom svijetu imati teorijsko znanje koje je neovisno o, mogućem, praktičkom znanju; na pitanje (6), tj. (8.2), uključivao priznanje da teorijsko znanje može nadomjestiti dobar dio praktičkoga; a na pitanje (7), tj. (8.3), uključivao priznanje da teorijsko znanje o društvu »parazitira« na praktičkome. Nadalje, pozitivan odgovor na pitanje (5) tj. (8.1), a pogotovo na pitanje (6), tj. (8.2), uključivao bi da, premda bilo koja metodologija intervenira u svoj predmet, tj. u metode što ih istražuje, metodologija društvenih istraživanja može ostati u odnosu na društveni svijet teorijskom aktivnošću, jer su tog karaktera metode sociologije i sličnih znanosti što ih ona istražuje (usp. ca). Nasuprot tome, pozitivni odgovor na pitanje (7), tj. (8.3), uključivao bi da metodologija društvenih istraživanja, zbog toga što njezin predmet pretpostavlja metode pravnih istraživanja — koja su eminentno praktičke — i sama mora biti praktičkom disciplinom (*usp. cab i cac*). No ne treba očekivati jednoznačan odgovor na ta pitanja, pa onda niti rješenje problema karaktera metodologije pravnih i društvenih istraživanja, jer nije nipošto sigurno da o pravu i društvu imamo i možemo imati znanje koje nas zadovoljava.

³⁵ V. uz ovaj članak, kao 1.) slijedeće: 2.) »Vladavina prava: perspektive i problemi (prilog pojašnjavaњу zadatka pravne znanosti), *Dometi*, vol. 22., br. 5 (1989), 347—56; 3.) »Pravna znanost kao konstitutent modernog prava«, *Naše teme*, vol. 33, br. 11 (1989), 2992—3014; 4.) »Društvo, pravo i moral: problemi i nedostaci metodologije pravnih i društvenih istraživanja u Jugoslaviji«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, vol. 10 (1989), 79—110; 5.) »The Root of Legal Theory«, *Synthesis Philosophica*, vol. 5, No. 1 (1988), 235—48; 6.) »Nestanak makroetike: formiranje moderne pravne znanosti i nestanak temelja pravne misli«, *Politička misao*, vol. 25, br. 2 (1988), 72—88; 7.) »Nestanak mikroetike«, u pripremi; 8.) »Etika, politika i pravo: praktička filozofija nakon raspada«, u pripremi; 9.) »Struktura pravnih sudija«, u pripremi; 10.) »Pozitivistička i interpretativna sociologija«, *Dometi*, vol. 20, br. 10 (1987), 719—39; 11.) »Sociologija i pravna znanost: trajna važnost Weberovih i Kelsenovih metodologijskih stajališta«, *Naše teme*, vol. 31, br. 12 (1987), 2159—74; 12.) »Normativno objašnjenje kao temeljna metoda istraživanja društva«, *Naše teme* vol. 32, br. 1—2 (1988), 257—74; 13.) »Sociologija i moderno pravo«, *Revija za sociologiju*, vol. 18, br. 3—4 (1987), 93—110; 14.) »Pravne pretpostavke znanosti o modernim društvima«, *Naše teme*, vol. 32, br. 7—8 (1988), 1975—90; 15.) »Rekonstrukcija pravne znanosti kao tehnološki problem«, *Naše teme*, vol. 33, br. 11 (1989), 3425—44. Glavne teze tekstova pod 5.) — 14.) sažeto su izložene u Padjen (*bilj.* 27), 89—124.

c) Odgovore na glavna pitanja ovog članka (v. d), te rješenja nedoumica koje on nameće (v. da), pokušavam dati u nizu napisa koji bi uskoro trebali biti objavljeni ka povezana cjelina.

Ivan Padjen

*THE APPROACH TO METHODS OF LEGAL AND SOCIAL RESEARCH:
THEORETICAL OR INSTRUMENTAL AND PRACTICAL?*

Summary

A study of methods necessarily intervenes in its subject matter. For that reason it is plausible to formulate methodologies with explicit instrumental and practical aims. Such inquiries can be in several respects superior to traditional methodologies, which are theoretically oriented and — almost inevitably — either philosophically naive or preoccupied more with their own philosophical grounding than with methods they study.

An instrumentally and practically oriented methodology of legal research is concerned primarily with the following two questions: whether legal methods, i. e. patterns of reasoning in as well as about law, serve the legal order; and whether the latter can be justified. A further analysis indicates that the questions concern the relationship between characteristically legal, moral and sociological inquiries, which is the central problem not only of methodologies of legal research but also of methodologies of social research.